

12. Otvori usta pa ću ti reći tko si

Vesna Požgaj Hadži, Tatjana Balažić Bulc

U kontaktu s govornicima stranoga jezika govornici prvoga jezika najčešće prepoznaju odakle oni dolaze ili, drugim riječima, kojim prvim jezikom govore. Govornici stranih jezika dakle govore sa stranim akcentom (Desnica-Žerjavić, 2006) stvarajući svoje međujezike u kojima se prepoznaje ne samo njihov prvi jezik već i neki od drugih naučenih stranih jezika, ali i individualne karakteristike govornikova međujezika (više o tome u Ferbežar, 2007. i poglavlja 10 i 11). Na osnovi tih karakteristika, kao i po odstupanjima od norme govornike stranih jezika, lako prepoznamo i, iako toga nismo ni svjesni, stvaramo vrijednosne reakcije, odnosno stavove prema njima. Prisjetimo se samo jednog od uvriježenih stavova o tome da postoje narodi koji su više ili manje talentirani za učenje stranih jezika, što se iznimno očituje npr. kod Talijana ili Francuza kada govore engleski kao strani jezik. Forma preko koje se stavovi o jeziku izražavaju prema Bugarskom (1986) jesu sudovi o jeziku koji se dijeli u tri grupe: a) sudovi koji se odnose na jezik u općem smislu; tu ubrajamo mišljenja o općeljudskoj moći govora (npr. vjerovanja o porijeklu, verbalna magija, tabu teme, raznolikost jezika itd.), b) sudovi o pojedinim jezicima ili jezičnim varijetetima i c) sudovi koji se odnose na govore pojedinaca, odnosno sudovi o idiolektima. Kada pak govorimo o vrednovanju jezika, vlastiti se jezik, bez izuzetka, vrednuje najpozitivnije, a strani negativno. Predmet ovoga istraživanja pripada drugoj grupi; radi se o sudovima/procjeni govora hrvatskoga i slovenskoga kao stranih jezika od strane govornika hrvatskoga i slovenskoga kao prvih jezika.

12.1. Stavovi prema jezicima

Iako su istraživanja stavova prema jezicima u svijetu započela negdje 60-ih i 70-ih godina prošloga stoljeća i potvrdila postojanje stereotipnih slika koje jedna jezična zajednica stvara o drugoj (više o tome u Desnica-Žerjavić, 2006), u hrvatskoj i slovenskoj lingvistici postala su temom tek 90-ih godina prošloga stoljeća. Već smo spomenuli da istraživanja stavova o jeziku najčešće obuhvaćaju stavove prema govornicima određenog jezika kao stranog, ali i stavove prema govornicima određenoga varijeteta u J1. Potonjom se temom bavilo nekoliko autora: stavovima stanovnika Zagreba prema jeziku D. Škiljan (1988), a stavovima hrvatskih govornika prema njegovim govornim varijetetima N. Jakovčević (1988) i V. Mildner (1998, 2009). Za našu je temu zanimljivo istraživanje stavova prema izgovoru hrvatskoga

jezika kao stranog I. Šafarić i dr. (2006), koje je pokazalo da su govornici hrvatskog kao J1 najtolerantniji prema izgovoru »stranaca« u neformalnim situacijama, a najkritičniji prema uporabi u javnim medijima.⁵⁷

Kao što smo već naglasili u poglavlju 1, dosadašnja istraživanja hrvatskoga i slovenskoga jezika u kontaktu (Požgaj Hadži, 2002; Balažić Bulc, 2004) bavila su se uglavnom kontrastivnim analizama, koje su danas u sklopu suvremenih sociolingvističkih teorija nedovoljne i nepotpune. Novija istraživanja pokazuju niži stupanj tolerancije prema govornicima hrvatskoga i slovenskoga kao stranih jezika od strane govornika istih jezika kao prvih (Požgaj Hadži i Balažić Bulc, 2005; Pirih Svetina i Ferbežar, 2005). Riječ je, naime, o jezicima koji su zbog različitih društveno-povijesnih razloga u dvjema susjednim državama još uvijek stereotipno obilježeni, pa se i očekuje veći stupanj netolerancije (više o tome u Požgaj Hadži i dr., ur., 2009b).⁵⁸

Treba napomenuti da se kod istraživanja stavova prema jezicima i procjene stranog akcenta, što potvrđuje i većina autora koji su se time bavili, pojavljuju brojna ograničenja. Tako se npr. stav slušača/ocjenjivača prema govoru teško može odvojiti od stava prema govorniku (ako netko nekome zvuči antipatično, najvjerojatnije će i njegov govor biti ocijenjen kao manje prihvatljiv); teško je i nemoguće odvojiti i stav prema nekom mjestu od stava prema govoru toga mjesta; da ne govorimo o drugim sociolingvističkim varijablama (spol, dob, obrazovni status itd.) koje mogu imati važnu ulogu i kod govornika i slušača/ocjenjivača (Mildner, 1998, 2009; Šafarić i dr., 2006).

12.2. (Ne)tolerancija prema govornicima hrvatskoga i slovenskoga kao stranog jezika

Pri istraživanju stavova prema govornicima određenog jezika kao stranog, ali i stavova prema govornicima određenoga varijeteta u J1 postavlja se, uz mnoga druga pitanja, i pitanje procjene govornika prvoga jezika prema govornicima stranoga jezika, posebice kada je riječ o govornicima čiji J1 još uvijek ima negativnu konotaciju u društvu, kao što je to slučaj sa slovenskim u Hrvatskoj, a još više s hrvatskim jezikom u Sloveniji (Stabej, 2003b; Požgaj Hadži i Balažić Bulc, 2005).⁵⁹ Budući da su dosadašnja istraživanja pokazala da su govornici J1 osjetljivi na sve tipove otklona od standardnoga jezika (Desnica-Žerjavić, 2006; Mildner, 1998; 2009,

57 O toj temi u nizu svojih knjiga na različitim mjestima govori R. Bugarski (1986, 2001, 2005) navodeći i druge srpske autore koji su se time bavili (npr. Kovačević, 2005).

58 Više o tome u zborniku *Stereotipi v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi* (Novak-Popov, ur., 2007).

59 Takva je situacija bila 2005. i 2006, kada je istraživanje provedeno. Na sreću, danas je negativnih konotacija sve manje.

Šafarić i dr., 2006), zanimala nas je (ne)tolerancija prema govornicima hrvatskoga i slovenskoga jezika kao stranih jezika.

12.3. Istraživanje stavova prema jezicima

12.3.1. Ciljevi i hipoteze

Na temelju dvaju pilotskih istraživanja (Požgaj Hadži i Balažić Bulc, 2005; Požgaj Hadži i dr., 2006) pokušavamo odgovoriti na ova pitanja: a) kakva je globalna ocjena govornika JS od strane različitih ocjenjivača, b) koje tipove pogrešaka zapažaju različiti ocjenjivači te c) koliko su (ne)tolerantni prema tim pogreškama, odnosno prema stranom akcentu koji se očituje u njihovu govoru. Pretpostavili smo da će ocjene ocjenjivača različita obrazovanja biti različite, i to ne samo u globalnoj ocjeni stranog akcenta, nego i u različitim tipovima zapaženih pogrešaka te u različitom stupnju (ne)tolerancije prema govornicima hrvatskoga, odnosno slovenskoga jezika kao stranog. Naime, kao jedno od ograničenja u ovome istraživanju pokazala se različita stručna osposobljenost ocjenjivača, o čemu će biti riječi u nastavku poglavlja.

12.3.2. Metoda

12.3.2.1. Ocjenjivači

Kao što je spomenuto, provedena su dva pilotska istraživanja. U svakome istraživanju sudjelovale su tri grupe studenata ocjenjivača: a) studenti prvoga jezika, dakle studenti koji će se po svojoj struci baviti svojim prvim jezikom: u Hrvatskoj 25 studenata 2. godine kroatistike Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu (dalje u tekstu KRO), a u Sloveniji 7 studenata 1. godine slovenistike Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Ljubljani (SLO), b) studenti tehničkoga smjera, koji se stručno ne bave ni prvim ni stranim jezikom: u Hrvatskoj 25 studenata 4. godine Fakulteta strojarstva i brodogradnje u Zagrebu (SS), a u Sloveniji 7 studenata 3. godine informatike (SI), c) stranci s različitim prvim jezicima koji uče hrvatski, odnosno slovenski kao strani jezik uglavnom zbog upisa na sveučilište: u Hrvatskoj 20 polaznika tečaja hrvatskoga jezika na visokoj razini u Croaticumu Filozofskog fakulteta u Sveučilišta Zagrebu (STR-H), a u Sloveniji 5 polaznika tečaja slovenskoga na visokoj razini u Centru za slovenski kao drugi/strani jezik Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Ljubljani (STR-S). Treća grupa, tj. grupa stranaca kontrolna je grupa jer smatramo da nemaju negativne stavove prema istraživanim jezicima.

12.3.2.2. Korpus

Hrvatski ocjenjivači ocjenjivali su govor četvero studenata 1. godine kojima je J1 slovenski, a studiraju hrvatski na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Ljubljani. Studenti su imali zadatak opisati jedno od svojih putovanja.⁶⁰ Slovenski ocjenjivači ocjenjivali su govor petero studenata 3. godine kojima je J1 hrvatski, a studiraju slovenski na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Njihov je zadatak bio da u 30 sekundi opišu sliku na kojoj je karikatura bez riječi.⁶¹ Dakle, u oba slučaja riječ je o slobodnom, nevezanom govoru koji, po našem mišljenju, daje neposrednu sliku nečijeg govora bez utjecaja pisma ili zvučnog predloška.⁶²

12.3.2.3. Postupak

Snimanja su provedena individualno u studijskim uvjetima. Prema analizi govorenih tekstova, ispitanike bismo, s obzirom na njihovu jezičnu kompetenciju u hrvatskome, odnosno slovenskome jeziku uvrstili u srednju razinu (B1) prema razinama *Zajedničkog evropskog referentnog okvira za jezike: učenje, poučavanje, vrednovanje* (ZEROJ, 2005). Na toj bi se razini govornici trebali sporazumijevati u različitim komunikacijskim situacijama; razumjeti bitne i detaljnije informacije u različitim nespecijaliziranim pisanim i govorenim tekstovima; govoriti i pisati o različitim temama (svakodnevne i aktualne društvene teme te teme povezane sa stručnim interesom govornika); govoriti pravilno i u skladu s komunikacijskom situacijom, odnosno vrstom teksta, a pogreške koje se eventualno pojavljuju ne otežavaju sporazumijevanje.⁶³ Za ocjenjivače je sastavljen poseban upitnik koji su oni nakon slušanja pojedinačnoga opisa ispunjavali. Prvi dio upitnika bio je posvećen globalnoj ocjeni govora, dok su se u drugome dijelu ocjenjivao izgovor, gramatička pravilnost i leksik. Zanimala su nas odstupanja na navedenim razinama i u kolikoj mjeri ona otežavaju, odnosno onemogućuju sporazumijevanje. Prema ocjenama razumijevanja govora ocjenjivali smo (ne)tolerantnost ocjenjivača.

60 Npr. opis putovanja: Hm ja ću hm pričati o jednom festivalu na Mađarskom u Budimpešti, zove se Siget festival hm na kojeg sam hm išla hm ovu ove godine u proljeće u mjesecu august hm išla sam sa tri hm kolegicama hm to je hm taj festival se dešava na Zigetu, to je otok to znači otok na mađarskom jeziku hm trajao je sedam dani sedam dana hm to je uglavnom festival muzički festival, dešava se sve, ima puno hm stejdžova, ha, ne znam kako se kaže hm pozor pozornica mislim? da hm puno je ovoga sve hm vrste glazbe može se tamo čuti odnosno muzike od regija, metala, ne znam, ima i tehno arena hm skroz dan se hm može možeš kupat u u bazenu ili jesti različitu hranu od kineske do, ne znam, turske, sve baš je bilo fino, fino smo se proveli, imali smo sunčan vrijeme celi tjedan i... to je to.

61 Npr. opis karikature: Hm na drugu slici hm lako hm vidimo dva človeka en je stariji en neka mlajši in se sprehajata z dvama pesoma hm prvi pes pes hm pes mlajšega človeka v ustih ima časopis ali novine a drugi pes hm v ustih ima televizor kr je zelo hm kar je zelo nenavadno ampak pes je veći hm in verjetno lažje nosi televizor kot majhen pes ...

62 Poznato je, iako do sada još uvijek neistraženo, da su Slovenci govorno kompetentniji za razliku od Hrvata, i to već u početnim fazama učenja jezika, što je najvjerojatnije rezultat jezične situacije u nekadašnjoj zajedničkoj državi (više o tome u Požgaj Hadži i dr., 2007). To je bio i razlog namjernog odabira studenata 1. godine u Ljubljani i studenata 3. godine u Zagrebu.

63 V. http://www.centerslo.net/l2.asp?L1_ID=3&L2_ID=20&LANG=slo, citirano 16. 10. 2011.

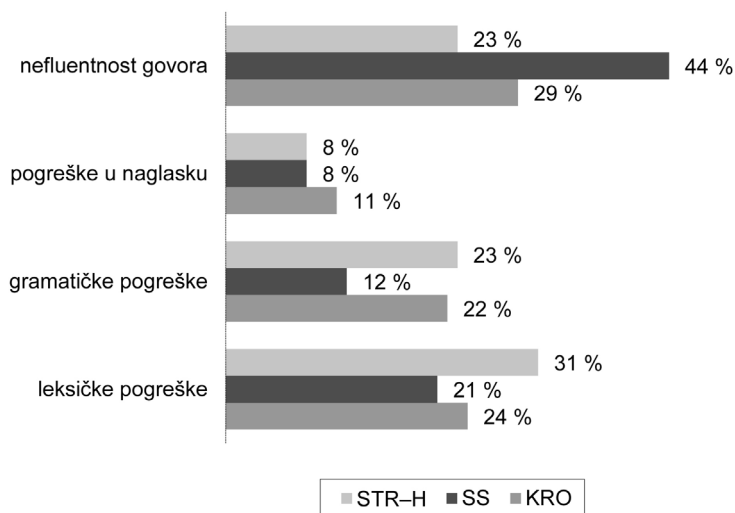
12.3.3. Rezultati i diskusija

U nastavku iznosimo prosječne ocjene svih govornika koje se odnose na globalnu ocjenu govora, ocjenu pojedinih jezičnih razina i ocjenu tolerancije prema stranom akcentu.

12.3.3.1. Globalna ocjena govora

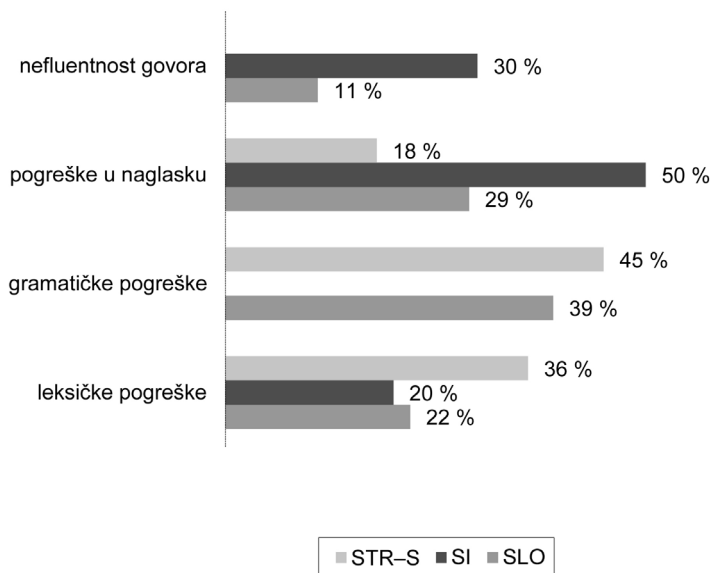
U globalnoj ocjeni govora ocjenjivači su slobodno opisali opći dojam govora govornika navodeći što prvo primjećuju kod govornika hrvatskoga, odnosno slovenskoga kao JS. Rezultati su prikazani u grafikonima 10 i 11. Postoci su navedeni prema broju svih pogrešaka.

Grafikon 10: *Globalna ocjena govora Slovenaca koji govore hrvatski kao JS*

Kod hrvatskih ocjenjivača, koji su ocjenjivali govor Slovenaca koji govore hrvatski kao JS, na prvome je mjestu nefluentnost govora, koju najviše primjećuju studenti strojarstva (SS 44 %), slijede leksičke pogreške, koje najčešće navode stranci (STR-H 31 %). Na trećem su mjestu gramatičke pogreške, koje uočavaju osobito stranci (STR-H 23 %) i studenti kroatistike (KRO 22 %). Zanimljivo je da sve tri grupe ocjenjivača najmanje primjećuju posebnosti u izgovoru i naglasku (KRO 11 %, SS 9 %, STR-H 8 %).

Grafikon 11: *Globalna ocjena govora Hrvata koji govore slovenski kao JS*

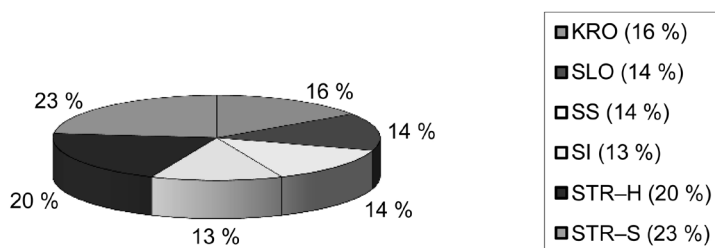

Za razliku od hrvatskih, slovenski ocjenjivači, koji su ocjenjivali govor Hrvata koji govore slovenski kao JS, najviše primjećuju druge tipove odstupanja od standarda. Na prvome je mjestu pogrešan naglasak, koji najčešće primjećuju studenti informatike (SI 50 %), zatim gramatičke pogreške, koje navode stranci i studenti slovenistike (STR-S 45 %, SLO 39 %), te leksičke pogreške, koje također najčešće navode stranci (STR-S 36 %).

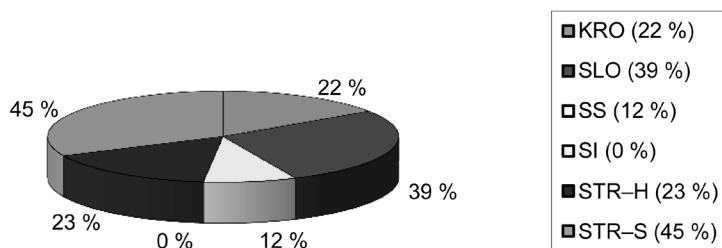
Međutim, treba napomenuti da su velike razlike primjećivanja nefluentnosti govora stranih govornika kod hrvatskih i slovenskih ocjenjivača zasigurno i rezultat različitih tipova tekstova (opis putovanja i opis karikature), o čemu je već bilo riječi. Naime, slobodno opisivanje puno je zahtjevnije od opisa slike i od govornika, osim dobrog poznavanja jezika zahtijeva i druge misaone sposobnosti, npr. strukturiranje teksta, govorničke sposobnosti i sl. Stoga je vjerojatno govor govornika hrvatskoga kao JS (opis putovanja) manje fluentan od govora govornika slovenskoga kao JS (opis slike).

Rezultati istraživanja također su pokazali da među različitim grupama ocjenjivača postoje velike razlike u primjećivanju pogrešaka. Rezultate globalne ocjene govora prema različitim tipovima pogrešaka prikazuju grafikoni 12–15. Postoci su navedeni prema broju svih pogrešaka.

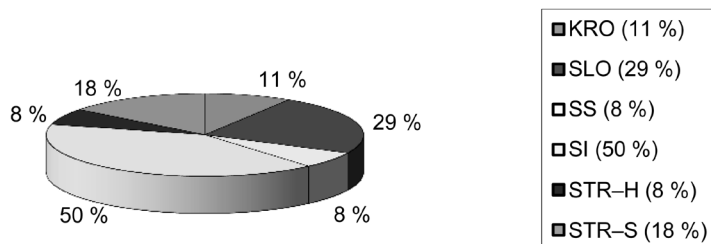
Grafikon 12: *Globalna ocjena govora prema leksičkim pogreškama*

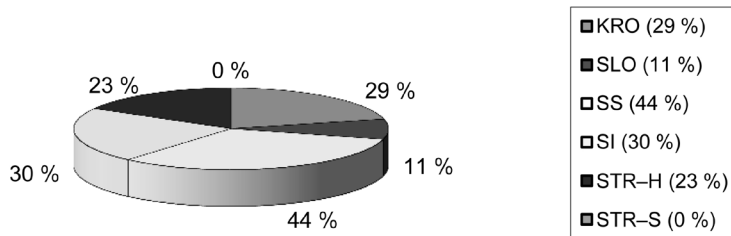
Grafikon 13: *Globalna ocjena govora prema gramatičkim pogreškama*

Grafikon 14: *Globalna ocjena govora prema pogreškama u naglasku*

Grafikon 15: Globalna ocjena govora prema nefluentnosti govora

Dok grupa studenata tehničkoga smjera najčešće zapaža nefluentnost govora (SS 44 %, SI 30%), studenti jezika i stranci zapažaju gramatičke pogreške (KRO 22 %, SLO 39 %, STR-H 23 %, STR-S 39 %). Obje grupe stranaca imaju također znatno viši postotak zapažanja leksičkih pogrešaka (STR-H 31 %, STR-S 36 %). Takve razlike sigurno proizlaze iz poznavanja struke. Naime, za razliku od studenata jezika, koji se i teorijski bave jezikom, te stranaca koji uče strani jezik, studenti tehničkoga smjera zbog nepoznavanja terminologije pribjegavaju općenitijim opisima – zato bi ubuduće trebalo detaljnije istražiti njihove formulacije u ocjenjivanju.

12.3.3.2. Ocjena pojedinih jezičnih razina

U drugome dijelu ankete ocjenjivale su se tri jezične razine: a) izgovor i naglasak, b) gramatika (morfologija, sintaksa) te c) leksik, i to ocjenama od 1 do 5. Ocjena 1 znači slabo, a 5 odlično. Ocjene su prikazane u tablici 12.

Tablica 12: Ocjene pojedinih jezičnih razina

	KRO	STR-H	SS	SLO	STR-S	SI
Izgovor	3,6	3,6	3,2	2,9	2,8	2,7
Naglasak	3	3,3	3,1	3	3,2	2,4
Gramatika	2,7	2,8	2,9	2,2	2,4	2,4
Leksik	2,9	2,8	2,8	2,3	2,6	2,4

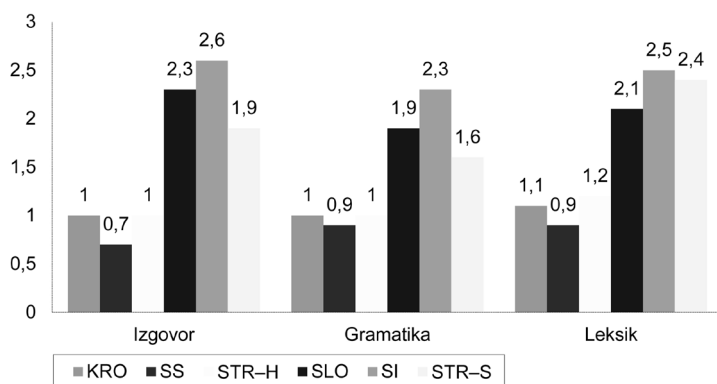
Iz tablice 12 možemo zaključiti da su odstupanja među različitim grupama ocjenjivača minimalna. Hrvatski su ocjenjivači nešto bolje ocijenili govornike nego slovenski. Najviše ocjene daju stranci (STR-H, STR-S), vjerojatno zato što su i sami u procesu učenja stranoga jezika i dobro znaju kako se jezik teško

uči. Studenti jezika najstrože, ali i najpodrobnije ocjenjuju gramatičke pogreške (KRO 2,7; SLO 2,2) jer su najkompetentniji za to. Među pogreškama najčešće navode pogrešne padežne nastavke, red riječi, nepovezanost rečenica itd. Studenti tehničkoga smjera najgore ocjenjuju izgovor (SS 3,2; SI 2,7). Slovenski studenti informatike govornike stranoga jezika općenito su strože ocjenjivali nego hrvatski studenti strojarstva, što vjerojatno pokazuje i njihov negativniji stav prema prvome jeziku govornika.

12.3.3.3. Ocjena tolerancije prema stranom akcentu

Toleranciju prema stranom akcentu pokušali smo odrediti prema ocjenama ocjenjivača koliko pogreške otežavaju/onemogućuju sporazumijevanje. U hrvatskom istraživanju ocjenjivalo se opisnim ocjenama nimalo, malo, srednje, jako, potpuno, a u slovenskom istraživanju brojkama od 1 do 5 (1 znači nimalo, a 5 potpuno). Zbog lakše statističke obrade kasnije smo sve ocjene zamijenili brojkama. Rezultati su prikazani u grafikonu 16.

Grafikon 16: *Ocjena otežanosti razumijevanja govora Slovenaca koji govore hrvatski kao JS, odnosno Hrvata koji govore slovenski kao JS*

U grafikonu 16 već su na prvi pogled očite razlike između hrvatskih i slovenskih ocjenjivača. Međutim, po našem mišljenju te su razlike u najvećoj mjeri rezultat načina ocjenjivanja, naime u prvom je slučaju, kao što smo već rekli, ocjenjivanje opisno, a u drugome brojčano, pa zato vjerojatno i strože. S druge strane, razlike vjerojatno ukazuju i na viši stupanj netolerancije slovenskih ocjenjivača prema govornicima slovenskoga kao JS kojima je J1 hrvatski, u usporedbi s hrvatskim ocjenjivačima govornika hrvatskoga kao JS kojima je J1 slovenski. Svakako taj problem

zahtijeva detaljnije istraživanje, iako potvrđuje i rezultate ankete Centra za istraživanje javnoga mišljenja Instituta za društvene znanosti Fakulteta za društvene znanosti Sveučilišta u Ljubljani provedene u travnju 2002, koja je pokazala da su očekivanja Slovenaca, što se znanja slovenskoga jezika kao stranog tiče, dosta visoka (Pirih Svetina i Ferbežar, 2004).

Ocjene pogrešaka koje otežavaju sporazumijevanje pokazale su također mala odstupanja među grupama. Zanimljivo je da među hrvatskim ocjenjivačima najviše problema s razumijevanjem imaju kroatisti, kojima najviše otežava/onemogućuje razumijevanje izgovor i naglasak (KRO, prosječna ocjena 1), a najmanje studenti strojarstva (SS, prosječna ocjena 0,8). S druge strane, među slovenskim ocjenjivačima najviše problema s razumijevanjem imaju studenti informatike, i to ne samo zbog izgovora i naglasaka (SI 2,6), nego i zbog gramatičkih (SI 2,3) te leksičkih pogrešaka (SI 2,5). Iz toga bismo mogli zaključiti da su slovenski studenti tehničkoga smjera manje tolerantni prema takvim govornicima (što nije iznenađujuće), zato je i njihova spremnost za komunikaciju niža. Za razliku od njih, prema ocjenama otežanosti/onemogućenosti sporazumijevanja, najotvorenije su kontrolne grupe, tj. grupe stranaca (STR-S, donekle i STR-H), kojima razumijevanje jedino otežava nepoznati leksik.

Istraživanje procjene govora govornika hrvatskoga i slovenskoga jezika kao stranih te njihove percepcije kod izvornih govornika, pokazalo je da među ocjenjivačima postoje razlike u globalnoj ocjeni govora – naime, kod hrvatskih je ocjenjivača (koji su ocjenjivali govor Slovenaca koji govore hrvatski kao JS) na prvome mjestu nefluentnost govora, a kod slovenskih ocjenjivača (koji su ocjenjivali govor Hrvata koji govore slovenski kao JS) pogreške u naglasku – razlog tome mogu biti i različiti tipovi tekstova, što se pokazalo kao jedno od ograničenja ovoga istraživanja. Javljuju se i razlike u primjećivanju pogrešaka kod različitih ocjenjivača: studenti jezika navode gramatičke pogreške, a studenti tehničkoga smjera nefluentnost govora – potonje bi formulacije još trebalo detaljnije istražiti. Kod obje grupe ocjenjivača-stranaca znatno je viši postotak zapažanja leksičkih pogrešaka. Istraživanje je također pokazalo da su slovenski ocjenjivači – studenti informatike – manje tolerantni (što ne iznenađuje ako se uzme u obzir odnos prema jezicima bivše zajedničke države u Sloveniji),⁶⁴ zato je i njihova spremnost za komunikaciju niža. Za razliku od njih, najotvorenija je kontrolna grupa, tj. stranci, kojima razumijevanje jedino otežava nepoznati leksik. U

64 Više o tome v. u poglavlju 7 te u Požgaj Hadži i dr., 2009b.

ocjenama govora prema jezičnim razinama postoji minimalna razlika: najstroži i najpodrobniji su ocjenjivači studenti jezika, ocjenjivači studenti tehničkoga smjera najgore ocjenjuju izgovor, a najviše ocjene daju stranci.

Kao što smo spomenuli, ovo se poglavlje temelji na dvama pilotskim istraživanjima pa bi ubuduće trebalo s jedne strane ujednačiti istraživanja i detaljnije ispitati razlike, a s druge strane proširiti grupu ocjenjivača na druge društvene skupine. Istraživanje je između ostaloga otvorilo i druga sociolingvistička pitanja, kao npr. pitanje društvenoga vrednovanja govornika sa stranim akcentom, što je naročito aktualno za slovensku jezičnu situaciju u kojoj žive, prema zadnjem popisu stanovništva iz 2002, čak 240.602 osobe koje nisu navele slovenski kao J1. Zato bi upravo u takvim jezičnim sredinama jedan od zadataka jezične politike trebao biti osvještavanje različitosti, čime bi se zasigurno smanjio negativan odnos prema drugom i drukčijem te poticala interkulturalnost. Trebalo bi, dakle, sustavno razvijati tolerantan stav prema svim jezicima koji se unapređuje tolerancijom prema bilo kojem jeziku.